

Liliana Kalita
Uniwersytet Gdański

NIKITA BRAT – BOHATER LITERACKI CZY FILMOWY? *БРАТ, СТРЕЛЯЙ ПЕРВЫМ* WŁADIMIRA KOŁYCZEWA I JEGO ANALOGIE Z TWÓRCZOŚCIĄ ALEKSIEJA BAŁABANOWA

Jeszcze pół wieku temu Aleksander Jackiewicz wyrażał zaniepokojenie faktem, iż niektóre filmy „zdają się prosić o pióro krytyka literackiego, niby powieści, tyle, że pisane kamerą”¹, uznawał bowiem zbyt dużą „powieściowość” obrazu filmowego za zdradę kinowych zasad. Jednak od kilkunastu lat wpływ techniki filmowej na współczesne pisarstwo staje się obszarem coraz częściej i chętniej badanym przez krytykę. Wiktoria Sładkowa, odwołując się do licznych ustaleń badaczy na ten temat, zauważa na przykład, iż „w kulturze uformowały się konkretne nawyki wizualnego odbioru obrazów, które wpływają na specyfikę powstawania obrazów literackich”². Marek Sokołowski przywołuje natomiast utrwalony już w świadomości badawczej pogląd, „że film (wraz z telewizją), zmieniając radykalnie rolę literatury, zdominował ją i uczynił sztuką »przyfilmową«”³. Takie zbliżenie dwóch, posługujących się odmiennym tworzywem, dziedzin sztuki stało się możliwe szczególnie w dobie umasowienia i mediatyzacji kultury. Wyjątkowo podatne na „ufilmowanie” stają się gatunki literatury masowej, jak chociażby kryminał, romans czy powieść sensacyjna. Tendencja ta jest także zauważalna w literaturze rosyjskiej⁴, a zwłaszcza we współczesnej prozie nurtu popularnego. Jednym z przykładów tego zjawiska jest, naszym zdaniem, wzorowanie się Władimira Kołyczewa przy tworzeniu cyklu powieściowego *Brat* na twórczości filmowej Aleksieja Bałabanowa.

Aleksiej Bałabanow (1959-2013) należał do najwybitniejszych postaci nurtu kina autorskiego we współczesnej rosyjskiej kinematografii, a realizowane przez niego filmy

1 A. Jackiewicz, *Film jako powieść XX wieku*, Warszawa 1968, s. 221.

2 В.С. Сладкова, *Особенности кинематографического письма в современных французских новеллистических текстах*, с. 2, http://pglu.ru/upload/iblock/d41/uch_2009_v_00069.pdf [dostęp: 18.03.2018].

3 M. Sokołowski, *Młodość wobec filmowych adaptacji literatury*, http://edukacjaialog.pl/archiwum/1995,93/styczen,105/mlodziesz_wobec_filmowych_adaptacji_literatury,336.html [dostęp: 18.03.2018].

4 А.А. Коваленко, *Кинематографический код в русской литературе*, http://www.rusnauka.com/36_PWMN_2014/Philologia/3_180993.doc.htm [dostęp: 18.03.2018].

bezkompromisowo obnażały realia postradzieckiej rzeczywistości. Twórca takich obrazów jak *O potworach i ludziach* (*Про уродов и людей*, 1998) czy *Ładunek 200* (*Груз 200*, 2007) sam siebie nazywał „rock’n’rollowcem rosyjskiego kina”⁵, nie unikał bowiem tematów trudnych, społecznie kontrowersyjnych, penetrujących historyczne meandry duszy rosyjskiej.

Najbardziej znanym filmem Bałabanowa do dzisiaj pozostaje *Brat* (1997), który bardzo szybko zyskał miano kultowego i uczynił Bałabanowa najpopularniejszym reżyserem lat 90. minionego wieku, między innymi za sprawą przyznania reżyserowi i głównemu aktorowi Grand Prix na festiwalu „Kinotawr”. Jednocześnie zarzut propagowania przemocy zamknął filmowi drogę do prezentacji podczas festiwalu „Okno na Europę” odbywającym się w Wyborgu⁶. Kilka lat po realizacji *Brata* powstał sequel pt. *Brat 2* (2000), który okazał się jedną z najbardziej kasowych produkcji kina rosyjskiego, przynosząc dochód w wysokości ponad miliona dolarów⁷.

Brat powstał dzięki wielkiemu entuzjazmowi reżysera i zaufaniu, jakim obdarzyli go członkowie ekipy filmowej. Sam Bałabanow o zamyśle filmu mówił: „Nie było pieniędzy na kino intelektualne. Były to jednak czasy, gdy bardzo popularna stała się literatura bulwarowa. Przeczytałem *Antykillera* (*Антикиллер*, 1995 – dop. – L.K.) Koreckiego i zdecydowałem się zrobić film o bandytach, bo było to modne”⁸. Utrzymany w konwencji filmu gangsterskiego *Brat* wywodził się zatem – przynajmniej w pewnym stopniu – z zyskującej coraz większe zainteresowanie rosyjskich czytelników literatury masowej. Wspomniany przez Bałabanowa Danił Koreckij to emerytowany pułkownik milicji, profesor prawa i autor sensacyjno-kryminalnych thrillerów, opartych częściowo na realnych doświadczeniach ich twórcy. Głównym bohaterem utworu *Antykiller* jest major milicji Filip Michajłowicz Korieniew o pseudonimie „Lis”, który za wymierzoną na własną rękę sprawiedliwość (ta dokonywana w imię prawa zawodzi) musi spędzić kilka lat w kolonii karnej, a po wyjściu na wolność zostaje wplątany w rozliczenia trzech grup kryminalnych. Terenem działania jednej z nich jest miejscowy rynek. Już choćby pobieżne zestawienie fabuły powieści Koreckiego i filmu Bałabanowa pokazuje punkty wspólne obu projektów: samotny mściciel, rozprawa z mafią w imię ustanowienia zakłóconego porządku moralnego, przestrzeń targowiska jako miejsce powstawania

5 Aleksiej Bałabanow: *rokendrolowiec rosyjskiego kina*, <http://film.interia.pl/wiadomosci/news-aleksiej-balabanow-rokendrolowiec-rosyjskiego-kina,nId,1812303> [dostęp: 18.03.2018].

6 *Brat* (1997), <http://www.kino-teatr.ru/kino/movie/629/annot/> [dostęp: 18.03.2018].

7 И. Талалаев, *Топ-10 самых кассовых фильмов в российском прокате за 2000 год*, <http://www.25-k.com/page.php?id=3595> [dostęp: 20.03.2018].

8 „*Brat*” – 20 лет спустя, <https://pikabu.ru/tag/%C1%Е0%ЕВ%Е0%Е1%Е0%ЕD%ЕЕ%Е2/hot> [dostęp: 20.03.2018].

społecznych patologii. Zwraca uwagę również zbieżność imion filmowego bohatera i autora *Antykillera*⁹.

Postać Daniły Bagrowa, protagonisty *Brata*, stała się dla rosyjskiego widza symbolem nowych czasów, zobaczono w nim bohatera postradzieckiej rzeczywistości, epoki transformacji i budowania przez naród tożsamości w zupełnie odmiennych warunkach polityczno-ekonomicznych. Fenomen bohatera wynikał, zdaniem krytyki, między innymi z wpisania go w schemat lekturowych „zbędnych ludzi”, znanych doskonale obywatelom wykształconym w systemie edukacyjnym ZSRR, i – co za tym idzie – manifestacji przez niego określonych cech. „Tragicznie infantylny i samotny, dramatycznie próbuje znaleźć jakiegokolwiek oparcie w życiu i jakikolwiek sens. [...] Daniła to w istocie zwykły dobry chłopak, który w pewnym momencie znalazł się w fatalnej życiowej sytuacji” – pisze jeden z blogerów¹⁰. Niezależnie od przyczyn wiarygodności głównego bohatera *Brata*, faktem jest, że w latach 90. XX wieku zdominował on świadomość rosyjskiego społeczeństwa, utożsamiał bowiem sobą wszystko to, co przeżywali i za czym tęsknili ówczesni mieszkańcy Rosji. Odbiorcy projektowali na niego własne poczucie dumy i tęsknotę za sprawiedliwością w rozpadającym się państwie. Aleksiej Bałabanow i Siergiej Bodrow młodszy, kreujący postać Bagrowa, stworzyli wzorzec bohatera masowej wyobraźni, który z jednej strony – rekonstruuje stare mity, przekazywał pewne prawdy o Rosji i Rosjanach, z drugiej zaś – gwarantował naśladowcom sukces, wyznaczając mentalny horyzont oczekiwania odbiorców.

Tym tropem poszedł, naszym zdaniem, Władimir Kołyczew – zawodowy żołnierz i autor kilkudziesięciu książek sensacyjnych¹¹, w tym cyklu o znaczącym tytule *Brat*¹². Twórczość Kołyczewa to czysto komercyjne projekty literackie, obliczone na masowego czytelnika i realizujące funkcje rozrywkowe: serwują trzymającą w napięciu akcję, niewymagającą głębszej analizy głównego bohatera, gwarantując w miarę przyjemny sposób na nudę lub tzw. zabicie czasu na przykład w podróży. Zarówno fabuła utworu, jak i koncepcja bohatera inspirowane są, w naszym przekonaniu, światem przedstawionym filmu Aleksieja Bałabanowa.

9 Warto odnotować, że powieść Koreckiego była ekranizowana w 2002 r. przez Jegora Konczalowskiego, a jedną z ról zagrał Wiktor Suchorukow, odtwarzający w filmie Bałabanowa postać Wiktora Bagrowa, mordercy na usługach mafii o pseudonimie „Tatarzyn”, brata głównego bohatera Daniły.

10 TriniBot, *В чем заключается секрет успеха фильмов „Брат” и „Брат 2”* (6 фото), <http://trinixy.ru/126103-v-chem-zaklyuchaetsya-sekret-uspeha-filmov-brat-i-brat-2-6-foto.html> [dostęp: 20.03.2018].

11 *Владимир Колычев*, <http://loveread.me/biography-author.php?author=Vladimir-Kolychev> [dostęp: 20.03.2018].

12 Cykl tworzą następujące utwory: *Брат, стреляй первым*, 2000; *Брат, мсти за любовь*, 2000; *Брат, вспомни все*, 2001; *Брат, держи удар*, 2001; *Брат 2: Америка бойся русских*, 2001; *Брат, останься в живых*, 2007. Zob.: *Все книги серии Владимира Колычева „Брат”*, <https://www.litres.ru/serii-knig/brat/> [dostęp: 20.03.2018].

Zdaniem badaczy, w obrazach rosyjskiego reżysera wyróżnić można „powtarzające się kategorie jak Zło, dziwna, często niszcząca miłość, temat Obcego i Krewnego (brata, ojca, córki) [...]”¹³. Podobne elementy, zaczerpnięte czy to bezpośrednio ze schematu fabularnego gatunku „action movie”, czy za pośrednictwem filmu Bałabanowa, odnajdujemy również w cyklu powieściowym Kołyczewa. Najwięcej punktów wspólnych między filmowym *Bratem* a tekstami omawianego cyklu odnajdujemy w pierwszej powieści Kołyczewa pt. *Brat, strzelaj pierwszy* (*Брат, стреляй первым*), wykorzystanie wątków *Brata 2: Misja w Chicago* obecne będzie natomiast w piątej części pt. *Brat 2: Америка бойся русских*. Można odnieść wrażenie, że bohater literacki powieła filmowe doświadczenia Danily Bagrowa, nawiązując do filmu swoją tematyką, koncepcją głównego bohatera, rozwiązaniami fabularnymi poszczególnych scen czy nawet warstwą językową. Oczywiście historia Nikity w porównaniu z wymową ideową obrazu Bałabanowa ma wymiar bardziej trywialny. Pozbawiona jest głębszej refleksji społecznej czy obserwacji obyczajowo-psychologicznych, a autor nad uogólnione sądy o człowieku i narodzie, obecne u Bałabanowa, przedkłada dynamiczną akcję i umiejętność bohatera wychodzenia cało z kolejnych opresji, będących dla niego próbą charakteru.

O filmowej proveniencji bohatera powieści Kołyczewa świadczą choćby jego dane personalne, będące kontaminacją dwóch tytułów filmowych. Nikita Brajt, którego nazwisko w wyniku błędu urzędnika skrócono do formy Brat, odsyła zarówno do postaci z filmu Luca Bessona o zabójczyni na usługach rządu, jak i do Bałabanowskiego *Brata*. Jak zauważa bowiem Jakub Majmurek, „*Brat* wprowadza do rosyjskiego kina znaną z westernów (czy miejskich thrillerów – film wywołuje skojarzenia zwłaszcza z *Taksówkarzem*) postać samotnego mściciela, który przywraca sprawiedliwość, spokój i karze złoczyńców”¹⁴. Zarówno film Bałabanowa, jak i powieści Kołyczewa pokazują przede wszystkim środowisko rosyjskiej mafii, działającej w wielkim mieście, będącym uosobieniem Zła. Ulice, place, restauracje, mieszkania Petersburga, a potem Moskwy i Chicago, które na równi z innymi elementami, tworzyły klimat filmów, obecne są również we wspomnianych powieściach Kołyczewa, przy czym autor pomija Petersburg, na miejsce zdarzeń wybierając Moskwę i Nowy Jork. Warto od razu zaznaczyć, iż obraz Rosji w *Bracie* różni się znacznie od tego, jaki tworzy Kołyczew – w filmie mamy do czynienia z reprezentantami wielu środowisk: są tu przedstawiciele mniejszości narodowych, artyści undergroundowi, robotnicy, tzw. złota młodzież, czy bezdomni, podczas gdy w tekście literackim zobrazowane są prawie wyłącznie środowiska patologiczne i przestępcze (mafia, złodzieje, prostytutki), na drugim planie występują milicjanci,

13 A. Курочкина, *Авторство в жанровом кино Алексея Балабанова*, <http://5fan.ru/wievjob.php?id=97732>, c. 9 [dostęp: 12.04.2018].

14 J. Majmurek, *Bałabanow, czyli postradzieccy ojcowie i sieroty*, <http://krytykapolityczna.pl/kultura/film/balabanow-czyli-postradzieccy-ojcowie-i-sieroty/> [dostęp: 12.04.2018].

a tzw. zwykli ludzie pojawiają się wyjątkowo rzadko i nie odgrywają znaczącej roli w fabule.

Inspiracja Kołyczewa filmami Bałabanowa jest najbardziej widoczna w rozwiązaniach fabularnych poszczególnych partii tekstu. Już pierwsza scena utworu wydaje się silnie nawiązywać do Bałabanowskiego obrazu. Nikitę Brata poznajemy w chwili powrotu z Zabajkala, gdzie odbywał dwuletnią służbę wojskową. Młody mężczyzna zmierza do domu rodziców, gdy nieoczekiwanie na przejściu dla pieszych nieomal zostaje potrącony przez samochód, a wysiadający z niego pasażerowie – sądząc po ubiorze, języku i zachowaniu należący do lokalnych struktur mafijnych – próbują pokazać należne mu miejsce. Dochodzi do bójki, będącej dla Nikity okazją do manifestacji umiejętności samoobrony, jednak rozwiązanie sceny sugeruje, iż incydent ten będzie miał swoje konsekwencje w przyszłości. Scena ta przypomina bardzo silnie początkowe kadry filmu Bałabanowa, w których widzimy Daniłę wkraczającego w sam środek planu zdjęciowego realizowanego właśnie klipu, co kończy się pobiciem ochroniarza i wizytą na posterunku milicji, gdzie dowiadujemy się, że właśnie wraca on z wojska w Czeczenii. Zarówno dla Daniły, jak i Nikity czas spędzony w armii był okazją do nabycia umiejętności posługiwania się bronią. Przy czym o ile Nikita Brat nie ukrywa, że miał pod dostatkiem okazji i amunicji, by praktykować strzelanie, o tyle Daniła początkowo utrzymuje, że służył w sztabie jako pisarz. Kolejne sceny filmu kwestionują ten mit, zwłaszcza, gdy widzimy, jak bohater własnoręcznie przygotowuje broń do akcji, ostateczne jednak obalenie fałszywej legendy Daniły następuje na początku *Brata 2*, kiedy to protagonista i jego koledzy z wojska opowiadają w studiu telewizyjnym o akcji, w jakiej brali udział.

Zarówno w *Bracie*, jak i w omawianej powieści bohater staje się zabójcą nieco wbrew sobie. Daniłę do dokonywania morderstw popycha Wiktor, wykorzystując naiwność i podporządkowanie się młodszego brata jego autorytetowi, a także rozgrywając kwestię ksenofobicznych stereotypów. W przypadku Nikity o przyłączeniu się do mafii częściowo decydują również względy rodzinne, brak tu jednak motywacji wynikającej z fobii wobec innych – wejście w struktury mafijne to dla Nikity jedyna możliwość szybkiego zarobienia pieniędzy i zyskania oparcia w kimkolwiek. Obaj bohaterowie poddają się temu, co przynosi im los; choć w przypadku Nikity bycie mordercą zaczyna mu z czasem ciążyć, marzy on o opuszczeniu swoich mocodawców i rozpoczęciu innego życia.

Do scen filmowych, które najbardziej zapadają w pamięć, należy zaliczyć moment zabicia Czeczena przez Daniłę, poprzedzony starannymi przygotowaniem, wśród których zwraca uwagę fakt, iż bohater maskuje swój wygląd, upodabniając się do zwykłego klienta, robiącego zakupy na bazarze. Ten gest zostanie kilkakrotnie powtórzony przez Nikitę Brata – zawsze tam, gdzie bohater działa sam, by nie wzbudzać podejrzeń ofiary

i zbliżyć się do niej, dokonuje kamuflażu za pomocą ubioru – w zależności od sytuacji staje się starszkiem, lejtnantem czy nawet transwestytą. W utworze Kołyczewa *Brat, strzelaj pierwszy* można również odnaleźć aluzję do Bałabanowskich rozwiązań scen pościgów. W filmie bracia Bagrowowie przed goniącymi ich ludźmi Krugłego bronili się strzelając do nich z umieszczonego w samochodzie karabinu maszynowego. W przypadku Bałabanowa użycie tego rekwizytu było czytelnym nawiązaniem do obrazu braci Wasiljewów pt. *Czapajew* z 1934 roku. Reżyser z jednej strony puszczał oko do widza, z drugiej – takim zabiegiem wpisywał swój film w szerszy kontekst problemowy i historię radzieckiego kina. Kołyczew transformuje ten motyw, wykorzystując rodzimego zaporozca jako arsenał do przewożenia broni. Strzały z rozpędzonego samochodu oddane przez jednego z towarzyszy Nikity do goniących go milicjantów, a także próba dokonania morderstwa Kapitonowa z przejeżdżającego auta to też wariacja na temat Bałabanowskich chwytów filmowych.

Inne wyraźne paralele pomiędzy filmem a tekstem literackim dotyczą chociażby kwestii wynajęcia mieszkania przez głównych bohaterów czy też przypadkowego zabójstwa dokonanego w mieszkaniu. Jak pamiętamy z filmu, Daniła jest świadkiem, gdy dwaj jego towarzysze w oczekiwaniu na prawdziwą ofiarę w emocjach zabijają lokatora. Za nawiązanie do tej sceny można uznać fragment, gdy Nikita Brat po raz pierwszy jest świadkiem morderstwa dokonanego przez swojego kolegę z brygady. Girja, błędnie odczytując sugestię szefa, zabija dwóch handlarzy kwiatami, których pierwotnie należało jedynie nastraszyć i wymusić od nich pieniądze.

Podobieństwo między postaciami sprowadza się również do relacji rodzinnych. Daniła jest synem złodzieja-recydywisty, który umarł w więzieniu, a w zastępstwie ojca opiekę nad chłopcem sprawował sporo od niego starszy brat Wiktor, ulubieniec matki, stawiany za wzór do naśladowania. Kwestia rodzinna w filmie będzie jednym z ważniejszych elementów samoidentyfikacji bohatera, stanie się ona również znacząca, choć nie tak wielopłaszczyznowa jak w filmie, dla Nikity Brata, gdyż jednym z istotniejszych motywów fabuły utworu jest konieczność zaopiekowania się przez niego rodzicami, którzy zostali podstępem wyrzuceni z luksusowego mieszkania w centrum Moskwy i w efekcie egzystencjalnej degradacji popadli w alkoholizm. Zarówno matka Daniły Bagrowa, jak i rodzice Nikity Brata to przedstawiciele znanego w kulturze rosyjskiej typu nazywanego „małym człowiekiem”. Pojęciem tym określane są często osoby o niskim statusie społecznym, pokornie znoszące swój los, „skrzywdzeni i poniżeni” stający się najczęściej ofiarami systemu, któremu przez lata ślepo się podporządkowywali. W momencie przemian ustrojowych i społecznych, a takie właśnie czasy pokazują Bałabanow i Kołyczew, to oni najczęściej odczuwają ciężar transformacji, borykając się z utratą pracy, niemożnością – ze względu na wiek – zdobycia nowego zawodu, poczuciem osamotnienia i odrzucenia przez społeczeństwo. Konieczność uzyskania

wsparcia przede wszystkim finansowego, ale i moralnego od dzieci, radzących sobie nieporównanie lepiej w warunkach nowych wyzwań ekonomicznych, widoczna jest chociażby w finałowej scenie *Brata*, gdy Daniła, dając Wiktorowi pieniądze, wysyła go do rodzinnej miejscowości, by zajął się starzejącą matką. Daniła występuje tu jednak nie tylko jako dobroczyńca matki, ale i brata Wiktora, którego ratuje przed zemstą Krugłego. W thrillerze Kołyczewa opieka Nikity nad matką i ojcem sprowadza się między innymi do wzięcia kosztów utrzymania rodziców na siebie, wynajęcia dla nich terapeuty, mającego pomóc w wyjściu z nałogu oraz odebrania przejętego w sposób podstępny mieszkania i zwrócenia go prawowitym właścicielom. Poczucie wdzięczności wobec rodziców, pełnych szacunku zachowań i gestów wobec nich, zarówno w przypadku filmu, jak i powieści jest uwarunkowane kulturowo. Rodzice, zwłaszcza ojcowie, i osoby starsze w rosyjskiej tradycji uosabiają władzę, daną często od Boga, której nie można zignorować i której często należy się podporządkować – jest to silny element mentalności Rosjan. Wykorzystanie go w fabule filmu czy tekstu literackiego sprzyja bez wątplenia identyfikacji widza/czytelnika z bohaterem, pokazuje ludzkie oblicze tego ostatniego, ociepla jego wizerunek zwłaszcza w tych gatunkach, które wymagają częstego i błyskawicznego, a przy tym bezrefleksyjnego na ogół, używania wobec innych broni. Z taką sytuacją mamy do czynienia w omawianym filmie i powieści, których fabuły, zgodnie z konwencją gatunkową, to ciąg zdarzeń będących dla bohatera okazją do siłowej konfrontacji z innymi.

Aleksiej Bałabanow wykorzystał metaforę rodziny również w kontekście rozliczenia się z mitem narodowym o Związku Radzieckim jako rodzinie narodów. Motyw ten jest widoczny w jego obu filmach – w pierwszym w scenie w tramwaju, gdy Daniła mężczyźnie pochodzącemu z Kaukazu i nazywającego go „bratem” odpowiada: „Не брат ты мне, гнида черножопая”, w sequelu zaś, gdy aktowi zemsty towarzyszy recytowany przez Daniłę wiersz o ojczyźnie¹⁵, uosabianej przez jej mieszkańców, w imię których bohater dokonuje sądu nad złoczyńcami. Prymitywny wariant tego wątku odnajdujemy w utworze *Brat, strzelaj pierwszy*. Odpowiednikiem brata Daniły – Wiktora stanie się w powieści Kołyczewa Witalij Grigoriew, zwany Witalem, szef brygady, w której znajduje się Nikita. To do niego zostaną skierowane wulgarne słowa bohatera „Тамбовский член тебе брат”, przypominające filmowy dialog. Jeśli jednak w dylogii Bałabanowa słowo „brat” aktualizowało się w sensie dosłownym (*Brat*) lub metaforycznym, wskazującym bądź na przedstawicieli jednego narodu, bądź na przedstawicieli ludzkości w ogóle (chrześcijańskie korzenie metafory), w utworach Kołyczewa pojęcie to utożsamiane jest przede wszystkim z członkami struktur mafijnych, którzy wykorzystując pole semantyczne związane z pojęciami domu i rodziny, zbudowali na nim własny język.

15 Я узнал, что у меня/Есть огромная семья:/И тропинка, и лесок,/В поле – каждый колосок!/Речка, небо голубое/ – Это все мое, родное./Это Родина моя!/Всех люблю на свете я!

Sami siebie nazywają „bratkami”, a określenie „bratwa” stało się synonimem rosyjskiej mafii. Zauważalne jest to chociażby, gdy Nikita w areszcie dostaje od więźnia Gieny propozycję, by przystał do grupy tzw. sportowców:

- Хата у нас не беспредельная, все по понятиям, – сказал Гена. – И блатные здесь масть держат, и мы, спортсмены, тоже пацаны правильные. Мы с блатными, скажем так, „**семьями**” дружим... Давай к нам в „**семью**”, спокойней будет.
- Братки, Гена, я – спортивная **семья**, – скаламбурил Никита¹⁶.

Innym ważnym terminem w mafijnym kodzie kulturowym jest słowo „krysza”, czyli w sensie dosłownym ‘dach’, w żargonie przestępczym zaś stosowane na określenie tzw. pleców, czyli sytuacji, kiedy każdy, kto dysponuje pieniędzmi musi płacić za możliwość funkcjonowania zorganizowanym grupom.

Pobyty Nikity na osławionej Pietrowce 38 pozwala dostrzec kolejne paralele pomiędzy powieścią a filmem. W wieloosobowej celi bohater utworu Kołyczewa spotyka Króla – wora w zakonie – elitarnego przestępcę o wysokim autorytecie¹⁷ i, ratując mu życie, zyskuje szacunek wśród osadzonych, ale i wdzięczność uratowanego. Król uosabia to, do czego dąży Nikita – jasno określoną hierarchię priorytetów i zasad etycznych, pozwalających dokonywać właściwych wyborów. I choć reguły, według których żyją członkowie złodziejskich elit, są dla większości obywateli moralnie wątpliwe, wprowadzają do grupy przestępczej ład i pozwalają w wielu sytuacjach zachować honor. Król ostatecznie stanie się gwarantem nietykalności Nikity w świecie przestępczym i pomoże bohaterowi odzyskać dobre imię po prowokacji, jaka została w niego wymierzona przez milicję. Pojawienie się postaci, jaką jest doświadczony „wor w zakonie” ze swoim skodyfikowanym etosem, pogłębi obraz środowiska przestępczego w utworze i pozwoli dostrzec w głównym bohaterze człowieka bardziej skomplikowanego wewnątrz, niż się to wydaje. Król, symbolizujący prawo i porządek, przypomina bohatera, który pojawił się w *Bracie*. Mowa o Niemcu Hoffmanie, człowieku o skłonnościach do filozofowania, którego Daniła broni przed atakiem bandytów wymuszających haracz. Hoffman z czasem zacznie pełnić w życiu Daniły rolę jego nigdy nieobecnego ojca, przekazując mu swoje obserwacje na temat świata i zasad panujących szczególnie w wielkim mieście, czyli przestrzeni wyzwalającej przemoc i zło. W tym kontekście onomastycznym nawiązaniem Kołyczewa do filmu *Brat* będzie obdarzenie Nikity patronimikiem Germanowicz, oznaczającym syna Germana, a zatem osoby, podobnie jak cudzoziemiec Hoffman, z niemieckiego kręgu kulturowego. Badacze, rozpatrujący

¹⁶ В. Колычев, *Брат, стреляй первым*, http://loveread.me/read_book.php?id=14118&p=1, s. 38 [dostęp: 12.04.2018]. Dalej cytuję według tego źródła, wskazując numer strony w nawiasie.

¹⁷ „Worzy w zakonie” to najwyższa ranga przestępców, posiadająca swój kodeks postępowania i określone reguły życia. Zob. J. Herman, *Вор в законе. Вор в законе*, <https://www.salon24.pl/u/matuzalem/233464,b-wor-w-zakonie> [dostęp: 12.04.2018].

funkcje postaci w filmie Bałabanowa przez pryzmat morfologii bajki Władimira Proppa, uznają Hoffmana, podobnie jak Kate, za pomocnika Daniły. Rolę księżniczki natomiast przypisuje się Swietłanie, ratującej postrzelonego bohatera przed goniącymi go ochro-niarzami Krugłego¹⁸. W powieści Kołyczewa odpowiednikiem bohaterki, będącej dla protagonisty ucieleśnieniem kobiecości i obiektem seksualnego pożądania, staje się Lena. Żadna z nich nie jest wolna, co dodatkowo komplikuje relacje pomiędzy bohate-rami tak w filmie, jak i w powieści. Lena jest żoną przyjaciela Nikity, reprezentującego obecnie typ „nowego Rosjanina”. Kiesza ma wszystko, co jest niezbędne człowiekowi sukcesu: modne ubranie, luksusowy samochód i oczywiście – żonę, której wygląd odpowiada społecznej pozycji męża. Bohaterkę można określić jako przedstawicielkę *homo glamorousus*, typu znanego chociażby z prozy Oksany Robski, oczekującego od mężczyzn zapewnienia życia na odpowiednio wysokim poziomie, choć sama niewiele poza urodą i pretensjonalnym zachowaniem ma do zaoferowania. Zamiłowaniem do luksusu i dbałością o siebie Lena przypomina nieco piosenkarkę Sałtykową, pojawia-jącą się w drugiej części *Brata*, jednak w odróżnieniu od gwiazdy popu nie podejmuje żadnej aktywności zawodowej, by zapewnić sobie środki na utrzymanie.

Poczucie frustracji, zrodzone w Nikicie, uświadamiającym sobie degradację wła-snej pozycji w stosunku do dawnego sąsiada, przybiera postać rywalizacji o Lenę, co powoduje, że idealizuje on ukochaną, nie dostrzegając, iż jest ona materialistką, gotową związać się z tym mężczyzną, który oferuje jej bardziej dostatnie życie. Lena traktuje romans z Nikitą jak rozrywkę, mającą uprzyjemnić jej nudną w istocie egzystencję, a gdy ma okazję zdradzić go z Witalijem, właścicielem pięknego domu i kompanem Nikity, robi to bez większych skrupułów. Przypomnijmy, że również w filmie *Brat* życie uczu-ciowe bohatera nie należało do udanych. Swietłana nie zdecydowała się porzucić Pawła Jewgrafowicza dla Daniły, choć jej wybór miał zupełnie inną motywację. Doznająca przemocy od swojego męża Swieta jest świadkiem agresji wymierzonej w niego przez Daniłę i, okazując zranionemu mężowi współczucie, decyduje się mimo wszystko z nim zostać. Ten krok może być spowodowany faktem, iż Paweł Jewgrafowicz zdobywa się na okazanie emocji, a jego zachowania mogą mieć swoje źródło w zazdrości o żonę, podczas gdy zachowanie Daniły przypomina zaprogramowanego na zabijanie robota, w relacjach damsko-męskich odznacza się on pasywnością, a w sytuacji kryzysu reaguje w jedyny znany sobie sposób – wyciąga broń.

Jednym z ważniejszych wątków w filmie Bałabanowa jest kwestia braterstwa Daniły i Wiktora Bagrowów. Wiktor, któremu na początku filmu przypisujemy rolę analogona ojca i przewodnika Daniły w przestrzeni wielkiego miasta, okazuje się ostatecznie

18 Zob.: E. Schuckman-Matthews, *Folk Elements in Aleksji Balabanov's „Brat” and „Brat 2”*: A Morphological Analysis, <https://www.degruyter.com/downloadpdf/j/bsmr.2015.3.issue-1/bsmr-2015-0024/bsmr-2015-0024.pdf>, s. 72 [dostęp: 12.04.2018].

zdrajcą, realizując tym samym funkcję „falszywego” brata. Podobne relacje pomiędzy postaciami odnajdujemy również w utworze Kołyczewa. Dla Nikity bratem staje się jego szef – Witalij. To on wprowadza bohatera w zasady struktur mafijnych, wymagając posłuszeństwa i wykonywania rozkazów, ale też jest ostateczną instancją rozstrzygającą wewnątrzgrupowe spory. Postawa Witala zmienia się jednak, gdy zauważy on, iż ma szansę przejęcia władzy w strukturach mafijnych. Do pomocy w osiągnięciu celu wykorzystuje Nikitę, odwołując się do jego poczucia lojalności, jednak, gdy poczuje się silny, bez skrupułów odbiera mu ukochaną, a następnie wydaje na niego wyrok śmierci jako na jedynym świadku wydarzeń, za które może zostać pociągnięty do odpowiedzialności.

Inspiracje filmem Bałabanowa w cyklu powieściowym *Brat* Władimira Kołyczewa, a zwłaszcza w pierwszym utworze serii, są przede wszystkim widoczne na poziomie struktur fabularnych i gatunku, pewne paralele są również obecne w warstwie językowej, wymagającej odrębnej analizy, wykraczającej poza ramy tego tekstu, choć zapewne wartej podjęcia przy innej okazji. Na postawione zatem w tytule pytanie, czy Nikita Brat jest bohaterem literackim czy filmowym, skłaniam się ku twierdzeniu, iż bardziej filmowym – tworzony jest z jednej strony na wzór amerykańskiego kina akcji, z drugiej zaś – jest swoistym przepisaniem Bałabanowskich chwytów artystycznych, jednakże w bardzo zaniżonym estetycznie wariancie.

Bibliografia

- Aleksiej Bałabanow: *rokendrolowiec rosyjskiego kina*, <http://film.interia.pl/wiadomosci/news-aleksiej-balabanow-rokendrolowiec-rosyjskiego-kina,nId,1812303>.
- Brat* (1997), <http://www.kino-teatr.ru/kino/movie/629/annot/>.
- „Brat” – 20 let spustja, <https://pikabu.ru/tag/%C1%EO%EB%EO%E1%EO%ED%EE%E2/hot>.
- Herman Jan, *Wor w zakonie. Wor w zakonie*, <https://www.salon24.pl/u/matuzalem/233464,b-wor-w-zakonie>.
- Jackiewicz Aleksander, *Film jako powieść XX wieku*, Warszawa 1968.
- Kołyczew Władimir, *Brat, streliaj pierwym*, http://loveread.me/read_book.php?id=14118&p=1.
- Kowalenko Andriej, *Kinematograficzeskij kod w ruskoj literature*, http://www.rusnauka.com/36_PWMN_2014/Philologia/3_180993.doc.htm.
- Kuroczkina Ałła, *Awtorstwo w żanrowom kino Aleksieja Bałabanowa*, <http://5fan.ru/wiewjob.php?id=97732>.
- Majmurek Jakub, *Bałabanow, czyli postradzieccy ojcowie i sieroty*, <http://krytykapolityczna.pl/kultura/film/balabanow-czyli-postradzieccy-ojcowie-i-sieroty/>.
- Schuckman-Matthews Emily, *Folk Elements in Aleksji Balabanov's „Brat” and „Brat 2”: A Morphological Analysis*, <https://www.degruyter.com/downloadpdf/j/bsmr.2015.3.issue-1/bsmr-2015-0024/bsmr-2015-0024.pdf>.
- Sładkowska Wiktoria S., *Osobennosti kinematograficzeskogo piśma w sowremennych francuzskich novellisticheskich tekstach*, http://pglu.ru/upload/iblock/d41/uch_2009_v_00069.pdf.
- Sokołowski Marek, *Młodzież wobec filmowych adaptacji literatury*, http://edukacjaialog.pl/archiwum/1995,93/styczen,105/mlodziedz_wobec_filmowych_adaptacji_literatury,336.html.

Talałajew Igor, *Top-10 samych kassowych filmow w rossijskom prokate za 2000 god*, <http://www.25-k.com/page.php?id=3595>.

TriniBot, *W czem zakljuczajetsja sekret uspecha filmow „Brat” u „Brat 2” (6 foto)*, <http://trinixy.ru/126103-v-chem-zaklyuchaetsya-sekret-uspeha-filmov-brat-i-brat-2-6-foto.html>.

Władimir Kołyczew, <http://loveread.me/biography-author.php?author=Vladimir-Kolychev>.

Wsie knigi serii Władimira Kołyczewa „Brat”, <https://www.litres.ru/serii-knig/brat/>.

NIKITA BRAT – A LITERARY OR FILM HERO? БРАТ, СТРЕЛЯЙ ПЕРВЫМ BY VLADIMIR KOLYCZEV; THE ANALOGIES WITH ALEKSIEJ BALABANOV'S WORKS

Summary: The text concentrates on Vladimir Kolyczov, a contemporary Russian writer, and the inspiration he drew from Aleksiej Balabanov's film *Brat* (1997). This Russian cult picture of perestroika became an inspiration for the novel series *Brat* (2000-2006). The author analyzes the first part of the series since it relies the most on the pattern presented by Balabanov's feature film. The affinities between the film and the text can be observed, for example, in the title, the concept of the main character, plot choices and the idea of the novel. By taking inspiration from Balabanov's works, Kolyczov paid homage to the director, who passed away a few years ago. It was also a conscious strategy to attract the attention of readers.

Keywords: Kolychev, Balabanov, Russian cinema, contemporary Russian prose, search for identity, Russian mafia